

arra, hogy főiskolai tanulmányaik tartama alatt legalább valamennyire ismerkedjenek meg a közgazdaságtan alapjaival, hogy ilyen módon a nemzet gazdasági életének nagy feladatai iránt való helyes érzék a vezető osztályok minden rétegében gyökeret verhessen. —

Mindezek után azonban azt kérthetik Önök tőlem, hogy én, aki röviddel ezelőtt az eszményekről és valóságokról szoltomban oly elhatározónak mondtam a tényektől független értékeket, miképpen tartom megegyeztethetőnek e gondolatmenettel a tényekhez kötött, a valóságok körében mozgó gazdasági javakat, s illetőleg a szolgálatukba szegődő szakoktatásnak ily rendkívül erős hangsúlyozását? Az ellentmondás csak látszólagos. A gazdasági élet is csak akkor lehet valóban értékes, ha ethikai alapon áll. Jó kereskedő, iparos vagy gazda is csak az lehet, akinek lelki szeme előtt a hivatását normáló eszmények lebegnek. Nemcsak az fontos, hogy kereskedőink, iparosaink és gazdáink szakjokban képzettek és műveltek, hanem hogy egyúttal becsületesek is legyenek s hogy az üzleti élet köznapiságában se feledkezzenek meg sohasem arról a felebaráti szeretetről, mely nemcsak jogot, hanem méltányosságot is követel, s mely egyedül teszi lehetetlenné az anyag bálványozását és egyedül biztosíthatja a szellem diadalát.

FINÁCZY ERNŐ.

VILÁGNÉZET TANÍTÁSA KÖZÉPISKOLÁBAN.

— Felolvasás a M. P. T. 1916 májusi ülésén. II., befejező közlemény. —

IV. Az újabb filozófiai vizsgálódások közt alig van jelentékenyebb és termékenyebb annál, mely az értékproblémát állította a bölcséleti gondolkodás középpontjába s mely az érték fogalmának elmélyítésével az egyetemes emberi kultúra alapjainak és struktúrájának, a tudományban, erkölcsben, jogban, vallásban, művészetben megnyilvánuló kulturális funkciók általános érvényű feltételeinek felfedésére irányul. Ez értékfilozófia tanai oly nagy szerepet játszanak a modern világnézetekben, hogy az utóbbiakba való mélyebb behatolás az értékfilozófia elemi fogalmainak ismerete nélkül nem lehetséges.

Az e körbe tartozó vizsgálódások is joggal tarthatnak tehát igényt arra, hogy némely alapvető eredményeik bejussanak a középiskolai világnézet-tanításba. Ez eredmények között a legfontosabb és legegyszerűsebben elismert megállapítás a tényeknek és értékeknek, a «van» és «kell» világának, a kauzális meghatározásnak és a normálásnak, a természeti és normatív törvényeknek, a konstatálásnak és értékelésnek szigorú elkülönítése, ez elkülönítés jogosultsága és

szükségessége. Az értékelmélet főbb tanításait a mi szempontunkból a következőkben foglalhatjuk össze.¹

Mi a világgal nemcsak mint passzív, közönbős szemlélők, nemcsak mint tisztán elméleti lények állunk szemben, akiknek egyedüli céljuk az előttük lepergő világszínjátéknak tudomásulvétele, a jelenségeknek s azok törvényszerűségeinek konstatálása, hanem mint értékelő és aktív egyéniségek is, akik a dolgok között különbséget tesznek, egyeseket bizonyos szempontból kívánatosaknak tartanak s másoknak eléje helyeznek, némely tényeket helyeselnek, megcsodálnak, másokat elítélnek és megvetnek, s akik kényszerítve érzik magukat, hogy emez itéleteik alapján a külső történésbe és saját lelki életükbe módosítólag belenyúljanak. Elmondhatjuk ezt úgy a mindennapi élet viszonyai közt fölmerülő jelenségekre, szükségleti cikkekre és gyakorlati foglalkozásokra nézve, mint egy új tudományos tételt, művészi alkotást, történelmi eseményt illetőleg. A valósággal szemben tehát kétféle álláspontot foglalhatunk el, a konstatálóét vagy magyarázóét és az értékelőét vagy megítélőét. A magyarázat segítségével felfogni, megérteni törekszünk a tényeket, a megítéléssel a jelenségeket értékeseknek vagy értékteleneknek mondjuk ki. A tudomány arra tanít bennünket, hogy a valóságos lét körében bizonyos természeti szükségesség uralkodik, melynek kifejezői a lelki törvényszerűségek és a természet-törvények. Azért nem volna semmi értelme a valóság elméleti célú magyarázatában valamit dicsérni vagy hibáztatni. A valóságismeret szempontjából ép oly értelmetlen az örült félrebeszélését, egy kezdő művész félénk kísérleteit, valamely gonosztevő rémtettét elítélni, mint ócsárolni a vihart, mely vetéseinket tönkretette. Itt csupán arról van szó, hogy kikutassuk a vizsgált jelenség okait és következményeit. Mi azonban nemcsak abból a tekintetből mondunk ítéletet a valóságról, hogy milyen, hanem abból is, hogy milyennek kellene lennie. Nemcsak azt állapítjuk meg, hogyan történik valami, hanem azt is, hogy hogyan kellene történnie; hogy van, aminek érdemes, vagy legalább érdekesebb megtörténnie, mint más valaminek. Már most ahogy vannak törvények, melyek a jelenségek tényleges lefolyásában uralkodnak, föl kell vennünk olyan törvényeket is, melyek azt határozzák meg, hogyan kell vagy kellene valamely tüneménynek beállania, lefolyania, valamely dolognak, eseménynek alakulnia, hogy az

¹ A következő fejtegetésekre nézve l. O. Liebmann: *Zur Analysis der Wirklichkeit*. Strassburg, 1911., 581—587. l. (Ideal und Wirklichkeit); W. Windelband: *Präludien*. Tübingen, 1911., II. Bd., 59—98. l. (Normen u. Naturgesetze); Pauler Ákos: *Az ethikai megismerés természete*. Budapest, 1907., passim.

bizonyos értékkel bírjon. Ez utóbbiak, vagyis az értékelés legfőbb mértékei a normák. A normák által való értékelésnek pedig az adja meg az alapját, hogy még ha a természeti és lelki törvényszerűség kivételt nem ismer és nem tűr is, e törvényszerűség érvényesülése mégsem zárja ki a norma értelmében való történés lehetőségét. A normára való eszmélés már most képessé tesz bennünket egyrészt a természeti szükségességgel lefolyó jelenségek értékelésére, másrészt a norma ismerete a maga részéről megadja a lehetőséget, hogy a norma, mint meghatározó ok, belekapcsolódjék általunk a történések láncolatába s azokat irányítsa; hogy úrrá legyen a mechanikus folyamatokon s azokban megvalósuljon. Bármily szilárdul meg legyünk is győződve hogy az egész természeti és lelki élet megváltoztathatatlan törvények uralma alatt áll, épp oly biztosan tudjuk a gyakorlathól azt is, hogy értékítéleteink az értékesnek megvalósítását okozhatják, hogy ezek az itéletek úgy az egyes emberek életében, mint az emberiség egyetemes történetében a valóság tényezőiként, ösztönző, akaratindító, alakító kulturális erőkként érvényesülnek.

Az értékeknek nagyon sokféle faja van. A mindennapi élet értékítéleteiben legnagyobb szerep a hasznossági értékeknek jut. A filozófiát ezek a hasznossági értékek közelebbről nem érdeklik, hanem igenis azok, melyeket önálló értékeknek szoktak nevezni, t. i. az igaz, a jó és a szép, másként a logikai, ethikai és esztétikai értékek.

Vegyük most már vizsgálat alá a tények és értékek, a (pszichikai és természeti) törvények és normák viszonyát e három értékterületen belül, tekintettel a középiskolai filozófiai oktatásra. Jó anyagot nyújt e nembeli fejtegetések számára első sorban a gondolkodásnak pszichológiai és logikai szempontból való magyarázata, a psychologicumnak és logicumnak a gondolkodási folyamatban való elkülönítése, a gondolat tartalom érvényességének, mint a gondolkodás végbemeneteltől független mozzanatnak kiemelése. Más követelmény ugyanis a kauzális összefüggés szerint sorakozó gondolatok egymásrakövetkezésének felderítése s más gondolat helyességének, igazságának megállapítása. Az előbbi tényvizsgálat, az utóbbi értékutatás. Mások lesznek ehhez képest azok a törvények, melyek a tényleges képzetösszeköttetést meghatározzák, s mások azok, melyeknek érvényesülése a képzetösszeköttetésnek ismeretértéket ad. A gondolati tények egymásrakövetkezésében a causa és effectus kategóriája alá tartozó pszichikai törvényszerűségek uralkodnak s így ezek szolgáltatják a magyarázó elvet; de már hogy egy gondolatsor az igazságot fejezze ki, azaz az ismeret értékével bírjon, ehhez szükséges, hogy az illető képzet-, vagy fogalomkapcsolatok megfeleljenek bizonyos szabályoknak, követelményeknek, melyek korántsem érvényesülnek azzal a szükségszerűséggel,

mint az asszociációk. Magában a gondolkodási mechanizmusban, amennyiben a logikai normákra való eszmélés nem érezteti hatását, éppen úgy megvan a lehetőség a tévedést, mint az igazságot kifejező gondolatösszeköttetésekre, sőt az előbbi fajtájúakra még több az eshetőség, mert hisz a gondolatfolyamatok mérhetetlen sokféle lehetősége közt aránylag kevés felel meg az igazság követelményeinek. A logikai törvény a gondolatelemeknek egy meghatározott kapcsolási módja, mely a gondolkodás természetes lefolyása által létrehozható, de létrehozatlanul is maradhat. A pszichikai törvényszerűség az igaz és a téves gondolatsorban egyformán érvényesül: épp oly kivételt nem tűrőleg határozza meg az örült képzetjátékát, mint a bölcs okoskodásait.

Hasonló viszonyokat találunk az erkölcsi és esztétikai jelenségek körében is. Itt is rámutathatunk a lelki folyamatoknak az említett két szempontból való megítélhetőségére, azok valóságos, ténybeli lefolyására s egy ideális értékre való vonatkoztatásukra. Utalhatunk egyrészt azokra a szubjektív és objektív feltételekre, melyek az illető akaratsor vagy érzelemnek a tudatban való keletkezését létrehozzák, s azokra, a lelki folyamatoktól független, de bennük többé-kevésbé megvalósuló célképzetekre, értékekre, melyekre való tekintettel foglalunk el a tapasztalt lelki jelenséggel szemben egy meghatározott ethikai vagy esztétikai álláspontot. Minden akarás és cselekvés kiszakíthatatlan tagja a lelki élet törvényei szerint végbemenő pszichikai történésnek. Minden akaratsor cselekvény, mint tény, keletkezését tekintve természetszerű eredménye a motívumoknak, vagyis a megelőző tényeknek s a jó cselekedet éppoly törvényszerűleg jó létre, mint a rossz. Egészen természetesnek tartjuk, hogy valamint az egyik ember öröklött és szerzett tulajdonságai s az úgynevezett szerencsés véletlen folytán helyesen cselekszik, úgy a másik eredeti hajlamainál s a környezet káros behatásainál fogva gonosztevévé lesz. E törvényszerűleg lefolyó akarások és cselekvések magyarázata, azaz keletkezésük és végbemenetelük feltételeinek kimutatása ténymagyarázat. Ethikai látószög alatt, azaz az értékelés szempontjából tekintve a cselekedetet, nem az a kérdés, hogy miként illeszthető be a cselekvés a tényleges ok- és okozatsorozatba, hanem az, hogy mi az erkölcsi értéke, hogy az illető tett jó-e vagy rossz, helyeselendő-e vagy helytelenítendő. Az erkölcsi megítélés pedig végső elemzésben attól függ, hogy az akarat, illetőleg az érzület megfelel-e bizonyos szabályoknak, erkölcsi normáknak vagy nem. Hogy a cselekedet erkölcsi értéke s tényleges létrejötte közt van-e valami összefüggés, ez már oly kérdés, melyre nézve eltérnek a vélemények. A két fejtegetett szempont elkülöníthetése végett csak az a lényeges, hogy a jó és rossz cselekedet, mint a valóság része, egyformán a lelki történés törvényeinek uralma

alatt áll, amely törvények által meghatározott lelki folyamatban az erkölcsi norma követelménye realizálódhatik ugyan, de realizálatlanul is maradhat.

A tetszés és nem-tetszés is, mely valamely természeti tárgy vagy művészi alkotás szemlélete nyomán keletkezik bennünk, sok bonyolult, de a természeti élet egyetemes összefüggése által determinált lelki folyamat eredménye; de hogy az ilyen módon létrejött érzelmek melyikének van esztétikai értéke, annak megállapítása már kívül esik a jelzett összefüggés kutatásának körén; ez már attól függ, hogy az illető érzelmek megfelelnek-e és mennyiben (a hedonikusokkal ellentétben) az esztétikai normáknak.

A gondolatfolyamatok, akarások, műélvezések és műalkotások — a maguk természeti lefolyásában — tények, a bennük megvalósuló igazság, jóság, szépség ellenben értékek, melyek gondolatainkkal, cselekedeteinkkel, érzéseinkkel szemben bizonyos betölthető, de betöltetlenül is maradható követelményeket támasztanak. A lelki és természettörvények ehhez képest magyarázó eszközei a tényeknek, a valóságnak, maguk is egyetemesített tények, a normák pedig az igazság, jóság és szépség, szóval bizonyos értékek, eszmények megvalósulásának módját meghatározó szabályok s a valóságban rejlő értékek megállapításának vezérlő elvei.

A tények és értékek különbsége természetszerűleg kifejezésre jut az ítéletekben is s így az ítéletfajok fejtegetése is alkalmat ad a jelzett különbség kidomborítására. Minden megállapítás, t. i. akár tényekre, akár értékekre vonatkozik, ítéletben jut kifejezésre; csak hogy míg bizonyos ítéletek, az ú. n. konstatálók, elméleti természetűek, azaz vagy a fizikai és pszichikai világ jelenségeinek viszonyait ismertetik meg velünk vagy bizonyos gondolatbeli szintézisek eredményeit, addig az értékítéletekben valaminek értékességét vagy értéktelenségét nyilvánítjuk ki. Ezekben tehát nem a dolgok reális tulajdonságairól vagy viszonyairól van szó, hanem valamely dolognak egy értékelő tudathoz való vonatkozásáról.

Ezzel aztán körülbelül el is jutottunk ahhoz a határhoz, ameddig a középiskolában elmehetünk, mert ezen túl már a filozófiai iskolák, a logikai, ethikai és esztétikai elméletek tarka változatossága következik. Az értékek különböző fajainak és fokozatainak, az értékesség eredetének, a normák kötelező voltának problémái már oly szerteágazó nézetekhez s oly mélyreható eltérésekhez vezetnek, hogy a középiskolai oktatás céljaira alkalmas egységesítés, kiegyenlítés, az ellentétek fölé emelkedő formulázás nem lehetséges. Meg kell elégednünk azzal a ma már általánosan elismert ténnyel, hogy az emberek bizonyos normákat kötelezőknek, bizonyos célokat követendőkknek, bizo-

nyos eszményeket megvalósítandóknak ismernek el s hogy e célok, eszmények és normák megkülönböztethetők és megkülönböztetendők a tényektől és ténytvényektől; meg kell elégednünk e megállapítás kategorikus természetű ismertetésével s az előbbieken vázolt háromoldali megvilágításával. A többit már, legfeljebb csak mint problémát érintve, a növendék egyéni tanulmányaira, gondolkodására és tapasztalataira kell bízunk.

V. Mindazok a gondolatok, melyeket megelőző fejtegetéseinkben mint modern világnézet alkotásához szükséges alapismereteket kíséreltünk meg felmutatni, ennek a kialakítandó világnézetnek majdnem kizárólag logikai oldalát illetik, vagyis elsősorban szigorúan tudományos tényezőire vannak tekintettel. Csak az utolsó pontban érintettük a filozófiai vizsgálódásnak oly területét, melynek gyümölcsei már nem pusztán az értelemnek, hanem az emberi szellem másnemű képességeinek, tevékenységeinek táplálására is szolgálnak; ezek jogainak és igényeinek megvilágítása sem hiányozhatik a középiskolai világnézet-tanításból, ha azt akarjuk, hogy az egyoldalú ne legyen, hanem lehetővé tegye valamint az értelmi, úgy a kedélyéletbeli szükségletek kielégítését is.

Korunknak a XIX. század hagyatékaként megmaradt egyik főjellemvonása: racionalizmusa és intellektualizmusa. Az a szigorúan tudományos módszerekkel dolgozó természetkutatás, mely a múlt század első felében felvirágozott romantikus természetfilozófia ellenhatásaként keletkezett, szinte beláthatatlan jelentőségű és jövőjű új felfedezésekkel ejtette bámolatba a világot. Ennek eredménye lett a természettudományi módszernek uralomra jutása a szellemi tudományok terén is, ennek következménye pedig egy erős pozitívizsztikus áramlat, mely a tapasztalat exakt magyarázatát állította oda az emberi szellem törekvéseinek csúcspontjául, főcéljául. Ez a felfogás a tapasztalati tudománytól s annak haladásától várja az emberi természet minden igényének kielégítését, az egyén és társadalom boldogítását. Innen az értelmi munkának, az ismeretszerzésnek túlbecsülése egyéb természetadta képességeink, lelki működéseink rovására. Ez a szellemi irányzat egészen természetesen fejlődik ki tudományos érdeklődéssel bíró tanulóinkban is, kik életük lefolyt részére visszatekintve, mindaddig, ameddig csak emlékezetük ér, azt látják, hogy komoly foglalkozásuknak majdnem egész tartalma ismeretek gyűjtésében merül ki. Ismeretnyújtás a főgondja s fő nevelési eszköze az iskolának, főleg ismeretszerzésre sarkalnak a szülők, mert ez az anyagi boldogulásnak az alapja. Pedig egyebek közt a most dúló világháború is félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan módon világított rá az érzelmi és akaratbeli erők rendkívüli fontosságára. Korunknak éppen az volt

eddig egyik főhibája, hogy az értelem kedvéért elhanyagolta a szellemi élet oly elemeit, melyek az emberi személyiségnek legsajátabb, legbensőbb, s ha el nem sorvadnak, leghatékonyabb tényezőihez tartoznak s melyeknek az örökéletű kulturális alkotások létrehozásában nem volt kisebb szerepük, mint az értelemnek. Már a XIX. század végén támadnak, később mindjobban erősödő és terjedő hangok, melyek erélyesen figyelmeztetnek az értelem és tudomány jelentőségének korlátoltságára ott, ahol az emberi szellem összes szükségleteinek betöltéséről van szó; hangok, melyek a természettől belénk oltott, öröklés útján erősített, a kulturális haladás által tovább fejlesztett, de időnként elnyomott vagy letompított lelki követelmények, vágyódások, aspirációk kielégítésének szükségét hirdetik. «Bármilyen nyilvánulását tekintjük is az életnek — mondja Boutroux ¹ — azt látjuk, hogy attól a perctől fogva, amelyben az emberi, tudatos és értelmi életről van szó, más követelményeket is magában foglal azokon kívül, melyek a tudományban első helyen állanak.» Ennek az új, bár lényegében ősi, de periodikusan eltűnő és visszatérő áramlatnak tagadhatatlan jogosultságú gyakorlati követelményeire, melyek egy cselekvőbb, érzelmileg mélyebb és teljesebb lelki élet élésének követelésében csúcsosodnak ki, szintén figyelmeztetnünk kell a tanulót.

Tudatára kell juttatnunk, tán legalkalmasabban az egyéniség és jellem tárgyalásánál, hogy értelem, érzelem és akarat, nemes kifejelettségükben, egyforma fontosságú tényezői lelki életünknek, melyek jogait ennél fogva egyenlő módon tiszteletben kell tartanunk s melyek fejlesztésén, tökéletesítésén, az eszmények felé való irányításán is egyforma gonddal kell munkálkodnunk. Rámutathatunk ennek megvilágosításául a világtörténelem emberi nagyságainak különféleségére. Rámutathatunk arra, hogy az emberi szellem képviselői közé nemcsak azokat számítjuk, kik értelmük erejével, a tudományok és a tudományos technika hatalmas előbbre lendítésével érdemelték ki ezredévek háláját, hanem mindazokat is, akik az élet misztikumá a való mélységes elmerüléssel vagy erkölcsi életüknek minden alantason győzedelmeskedő energiájával és tisztaságával vívták ki kortársaiknak és az utódoknak fölemelő és követésre készítő bámulatát; közéjük soroljuk azokat, kik a szépség feltárásával és megörökítésével, egy tökéletesebb világ érzékeltetésével és vágyával nemesítik egész korok és nemzetek lelkét, valamint azokat, kik életük feláldozásával tettek bizonyosságot hazájuk vagy az emberiség iránt tartozó kötelességek átérzéséről. Szóval a nagy tudósokhoz egyenlő rangú társakul csatlakoznak a nagy vallásalapítók és erkölcsi apostolok, a művészi láng-

¹ *Tudomány és vallás.* Ford. Fogarasi Béla. Budapest, 1914. 389. l.

elmék s az önfeláldozás vértanui, mindmegannyi valódi hősök, kik egyforma tiszteletet és csodálatot követelnek és nyerneek a művelt emberiség nagy egységétől.

Meg kell értetni növendékeinkkel, hogy az emberi cselekedet emberi jellegét és becsét valamely eszményi értékre való vonatkozás adja meg; enélkül a cselekvés csak az állati életet szolgálja. Ha van a világnak reánk emberekre nézve valami értelme, ez csak az lehet, hogy végtelen terület a jelzett értékek megvalósítására, a szellem valamennyi kulturális funkciójának gyakorlására.

Szellemi természetünknek ez a felfogása a tudományt is az étellel szorosabb kapcsolatban, bensőbb viszonyban tünteti fel. Egyrészt a tapasztalatot magyarázata mellett új kutatási területet jelöl ki neki az értékek és eszmények vizsgálatában, másrészt új feladatot ró reá az eszmények felé vezető út feltárásában. Mert bár a tudományos kutatás, mint logikai művelet, öncél s az igazság felmutatásán kívül egyéb vezérlő elvet nem ismer, de viszont semmi akadályja annak, hogy az ily módon nyert eredmények az ember tökéletesedése számára gyümölcsöztessenek. A tudományok e szempontból nemcsak arra valók, hogy a gazdasági életet felvirágoztassák és az emberi kényelmet növeljék, hanem elsősorban arra, hogy eszközöket szolgáltatassanak azoknak a módoknak, melyek az adott körülmények között az értékmegvalósulást lehetségessé teszik, felfedésére s így végül gondolkodásunknak, érzéseinknek, cselekvéseinknek, szóval életünknek az ideális normák szerint való berendezésére.

VI. Ilyenek volnának, igen tisztelt Társaság, azok a vezérlő gondolatok, melyek — nézetem szerint — alkalmasaknak látszanak arra, hogy a tanulót világnézetek tanulmányozására ösztönözzék s őt magát is valamiféle tudományos világnézet kialakítására, nyert ismereteinek kiegészítésére, az eléje tárt problémák továbbgondolására serkentsék.

A felsorolt tételek megválasztása, mint könnyen észrevehető, nem valamely rendszernek deduktív úton nyert eredménye, hanem a tanítási gyakorlat folyamában felvetődött tapasztalatok alkalmi terméke. Távól áll tőlem ennél fogva a gondolat, hogy az elmondottakban nyújtott vázlatot szilárd, befejezett és változtatást nem tűró egésznek tekintsem vagy kívánjam tekintetni; mindössze szerény kísérlet akar az lenni a középiskolai világnézet-tanítás lehetőségének bizonyítására s útjának egyengetésére. Hogy az egyes pontokban foglalt megállapításokból mennyi vihető és viendő be tényleg az oktatásba, mivel lehet és kell ez anyagot esetleg kibővíteni, ez az osztály anyagától is, de másrészt és főleg a tanár egyéniségétől fog függni, annál is inkább, mert tankönyveink között csak igen kevés akad, mely a közkeletű

lélektani és logikai fogalmakban rejlő támaszpontokon kívül valamivel bővebb alapot nyújt az efajta tanításra.¹

Ami most már a tanítás módját illeti, úgy gondolnám a tervet legmegfelelőbbben kivihetőnek, hogy a tanár, valahányszor a tananyag tárgyalása közben a világnézet-tanításba bekapcsolható részlettel foglalkozik, azt mindjárt felhasználja a megfelelő alapgondolatnak, esetleg filozófiatörténeti adalékokkal is támogatott fejtegetésére, hangsúlyozva egyszersmind a gondolatnak világnézetbeli jelentőségét s rámutatva a kilátásra, mely a további vizsgálódások felé nyílik. Az egész anyag letárgyalása után pedig sor kerülhetne az összes megbeszélt tételeknek csoportosítására és összegezésére. Nagyon hasznos volna természetesen, ha a többi tárgyak tanárai is hozzájárulnának alkalomadtán egy-egy megjegyzéssel, utalással, felvilágosítással a filozófia-tanár munkájához. A természettudományok tanárai részéről e közreműködés annál nagyobb súllyal esnék latba, mert a természettudományokkal való foglalkozás, a világnézet-tanítás követelményeként jelzett kritikai megjegyzések híján, különösen alkalmas arra, hogy a tanulóban a filozófiától már szerencsésen meghaladott materialisztikus tendenciákra és bizonyos dogmatizmusra való hajlandóságot fejlesszen ki.²

Úgy vélem, igen tisztelt Társaság, hogy a középiskolai filozófiatanításnak a felhozott s a felhozottakhoz hasonló szempontokkal való kibővítése csak hozzájárulna e tantárgy érdekességének, tartalmasságának és színvonalának emeléséhez, mert emellett, hogy már némi embrionális világnézetet is nyújtana, a szoros értelemben vett lélektani és logikai tananyag bármely részénél is mélyebb bepillantást engedne a modern filozófia tulajdonképpeni tárgykörébe s a gondolkodás azon örök és nagy problémáiba, melyeknek valami módon való végiggondolása minden igazán művelt embernek elutasíthatatlan szükséglete és kötelessége.

VIDA SÁNDOR.

A HUMANISZTIKUS GIMNÁZIUM ÉS A NÉMETEK.

Mikor századok folyamán gyarapodott, műveltségünkkel egybe-
forrt és szentesített szellemi értékeknek háttérbe szorításáról, a gimnázium által képviselt humánus műveltségnek állítólag életrevalóbbal

¹ Legtöbb anyagot találtam e célra a Kornis-féle *Lélektan- és logikában*.

² E. Mach: *Die Analyse der Empfindungen*, 2. Aufl., Jena, 1900., 21. l. jegyz. a követk. mondja: Man nimmt mit dem Werthvollen der physikalischen Lehren nothwendig eine bedeutende Dosis falscher Metaphysik auf, welche von dem, was beibehalten werden muss, recht schwer losgeht.

